

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,

TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI

OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

IV. KÖTET.

1864.

II. SZÁM.

A

LÉTEZŐK ESZMEISÉGÉRŐL.

FICHTE, SCHELLING ÉS HEGEL NÉZETE.

PURGSTALLER JÓZSEF R. TAGTÓL.

I.

Mult évben értekezvén a természeti czélszerűség érvényességéről, Kant nézetét e tárgyról ismertetém meg, egyuttal fenntartám magamnak a többi bölcsészek véleményét közleni. Feladatomat megfejtendő, olyan tárgyat hozok szünyegre, mely a szóban levő czélszerűséggel szorosan egybe függ, s ama czélszerűségnek tárgyilagosságot érvényességét igazolja: e tárgy a létezők eszmeisége — Idealitát.

Jelen értekezésemben Fichte, Schelling és Hegel nézetét terjesztem elő. Minthogy pedig Kant adott utmutatást a létezőknek eszmei felfogására, úgy látom, hogy helyén van észbuvárlatára rövid pillantást vetni.

Kant világnézetét transcendentalis idealismusnak nevezte, mi alatt azt értette, hogy miután az emberi ész eredeti megismerésmódokkal azaz törvényekkel bir, melyek által az

érzékiileg jelenkező tárgyakat egyetemileg érvényes módon meghatározza, ennél fogva az érzéki tárgyak a megismerő észnek eredeti alkotásához szabva jelenkeznek.

A jelenetek mindensége, a mennyiben azt a megismerő ész eredeti törvényei szerint alakítja és rendezi, a természet. Ennek körében teljes határozottság, kénytelenség uralkodik úgy, hogy minden jelenet a többiekkel az okok és okozatok láncolata által van összefűzve.

Az elméleti észszel szemközt a gyakorlati ész új világot tár fel előttünk: ezen ész a szabadon tervezett valóságnak létesítésére van irányozva. A gyakorlati ész Kant nézete szerint az erkölcsi hitet alapítja, azon hitet, hogy van érzékfeletti lét, szellemi ország, melyben szabadság uralkodik, s melyhez az ember mint észlény tartozik.

Egyébiránt arra figyelmeztet Kant, hogy az érzéki és szellemi világ csak öntudatunk jelene. Mindamellett mind a két világnak élő valóságát feltehetjük; mert ezen feltevés nélkül nem vagyunk képesek öntudatunk jeleneit észszerűleg értelmezni.

Mi a természet és szellem magában véve, azt kikutatni lehetetlen; mert tudásunk e két világról csak alanyi — subjectiv.

II.

Az észbírálat eredményei nem nyugtatták meg a bölcsészek elméjét. Csak hamar találkoztak férfiak, kik az öntudatnak mélyebb rejtélyébe hatolván, a tudás és lét közti korlátot lerombolni, és ama nagy ellentétet, melyek az alany és a tárgy, a belvilág és a külvilág, az érzéki és a szellemi lét közt mutatkoznak, kiegyenlíteni törekedének.

Fichte János az észbírálat végkövetkezményét határozottan kimondá, oda nyilatkozván, hogy a tudás körén kívül nem fekszik külvilág. A bölcsészet feladata tehát a tudásnak világát tisztán felfogni.

Fichte ellenmondást lelt abban, a mit az észbírálat állított, tudniillik hogy az önmagában való lény — Noumenon, Ding an sich — hatást gyakorol az öntudat alanyára, az úgynevezett énnre; mert az önmagában való lénynak nincsen ok-

sága, minthogy Kant állítása szerint az okság fogalma a jele-
netekre szorítkozik, az önmagában való lényre nem terjed.
Fichtének tehát, ki nem akart Kanttól elpártolni teljesen,
nem maradt egyéb hátra, mint a tárgynak hatását az alanyba
fektetni; ezen áthelyezést az észbirálat szempontjából követ-
kezetességnek tartotta.

A kiinduló pontot Kant jelölte ki; ugyanis Kant nyo-
matékosan kiemelte azon teremtő hatalmat, mely által az ész
az érzéki és szellemi világnak törvényt szab. E teremtő tevé-
kenységet Fichte az érzéki benyomásra terjesztette ki, s ek-
kép az öntudatnak minden jeleneit a teremtő észnek szüle-
ményévé tette.

III.

Fichte tudománytanában — Ueber den Begriff der Wis-
senschaftslehre. Weimar 1794. Grundlage der gesammten
Wissenschaftslehre. Jena 1794. — az öntudat eredetét adja
elő, de úgy, hogy az öntudat önmagától ered, és mindent, a
mi tárgyilagosan létezik, saját szüleményének tekint.

Az öntudatnak legmélyebb alapja Fichte szerint oly
valami, a mit teljes egyszerűsége miatt elemezni nem lehet.
Eredeti nyilatkozata az önmaga tudása, tehát az öntevékeny-
ség és önszemlélés, melyet e tétel által lehet kifejezni: én va-
gyok én — Ich bin Ich —; ez annyit tesz, én csak úgy va-
gyok én, hogy tudok rólam, lételem e tudásomban fekszik.
Az öntudatnak e nyilatkozata nem felállított tantétel, hanem
olyan tett — Akt —, melyet véghez vinni kell, hogy felfog-
hassuk és megérthessük.

Hogy Fichte álláspontját tisztán lássuk, czélszerű azt
Des-Cartes és Kant nézetével egybevetni. Des-Cartes szerint
az „én gondolkodom“ az egyedüli közvetlen eszme, melynek
valósága kétséget nem szenved. Ugyanazon érteményben
nyilatkozott Kant, mondván: minden képzeleteinket ezen tény
kíséri „én gondolkodom“. Fichte szintugy mint Kant az ön-
tudatra hivatkozott, tudniillik azon tényre, hogy minden
szemlélésben, ítélésben és cselekvésben az énnel tevékenysége
foglaltatik; mert lehetetlen, hogy érezzünk, gondolkodjunk,
cselekedjünk a nélkül, hogy tudnók, hogy mi vagyunk

azok, kik e működéseket viszzsűk végbe. De Fichte ama tényből többet következtetett, mintsem elődjei tettek, ő tudniillik azon következményt vonta, hogy az öntudat alanya, az ugynevezett én, teremtető erőt fejt ki, minélfogva önmagát teszi, és mindent létesít.

Érdekes Fichtének saját nyilatkozatát hallani. „Aller Realität Quelle ist das Ich. Erst durch und mit dem Ich ist der Begriff der Realität gegeben. Aber das Ich ist, weil es sich setzt, und setzt sich, weil es ist.“ Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre. Jena 1794.

Más helyen így szól: „Die Wissenschaftslehre, die wir auf die Kategorien anwenden müssen, leidet keine fertige absolute Gegebenheit, nichts, was als absolut, als Ding an sich erscheint. Sie zeigt vielmehr das Werden auf, zieht ins Licht des Bewusstseins hervor, wie wir selber die Vorstellung zu Stande gebracht. Sie löst also alles Sein auf und macht es flüssig; es verschwindet ihr alles Sein als Ruhendes; sie schaut nur ihrem eigenen Machen zu, und erkennt so auch alle Gegenstände als eigene Producte des Bewusstseins und Denkens.“ Sonnenklarer Bericht an das grössere Publikum. Berlin 1801.

IV.

Az öntudat elemzését ekkép folytatja Fichte. Én vagyok én: e nyilatkozatban nem foglaltatik egyéb a tiszta öntevékenységnél és önszemlélésnél, melyben a tevő, szemlélő és tudó alany a tett, szemlélt és tudott tárgytól nem különbözik, melyben tehát az alany és tárgy egybevág.

De ezen tiszta öntudat tul fekszik minden jeleneten. Mig a tudó alany a tudott tárggyal egy és ugyanaz, addig tiszta egység van minden különbség nélkül. Arra tehát, hogy az öntudat alanya, az ugynevezett én, valóban azaz tetteleg jelenkezzék, kell hogy az egységből, az önmagával való egyenlőségből kibontakozzék, és a tudó alany a tudott tárgyat szembeállítsa magával.

De mikép eszközölhető ezen szembeállítás?

E kérdés két feladatot foglal magában. Az egyik az, hogy az öntudat alanya jelenetté váljék és magát tényleg fennálló

valóságnak tekintse; a másik, hogy önmaga hozza létre a jelenetek világát, és ez által teremtő erejét nyilvánítsa.

E két feladat az által teljesíthető, hogy az én egyfelől a jelenetek országában határozott és véges létezővé teszi magát, másfelől e végességében teremtő hatalmát nyilatkoztatja ki, a jelenetek felett uralkodván.

E szerint az öntudat alanya, az én, kétféleképp nyilvánítja magát: egyik oldalról külső törvényeknek alávetett véges létezőnek tekinti magát; a másikról önmaga hozza törvényt, s korlátlan hatalmát, eredeti szabadságát tünteti ki.

E kétféle nyilvánulat ama két világot terjeszti elő, melyekre öntudatunk szakad, ugymint az érzéki és érzékfeletti világot, a kénytelenség és szabadság országát, melyeknek ellentétét Kant oly nyomatékosan emelte ki.

A mennyiben a jelenkező világot fogjuk fel, annyiban a kénytelenség törvényének érezzük alávetve magunkat; midőn pedig a világot akaratunknak vetjük alá, lényünk eredeti fenségét, korlátlan szabadságát, teremtő hatalmát nyilvánítjuk.

V.

Fichte szerint igen egyszerű törvény van, melynél fogva az öntudat alanya, az ugynevezett én, tehetségeinek gazdagságát tárja fel. E törvény abban fekszik, hogy az egység különbségekre, a teljes egyenlőség ellentétekre szakad. E törvény az öntudatnak szükséges feltéte. Működése a reflexio, mely által a különbségek és ellentétek kiemeltetnek.

Valamint a reflexio törvénye szerint az öntudat világa érzékire és érzékfelettire szakad, ugy ezen ellentét mutatkozik mind a megismerés, mind a cselekvés körében. A reflexio útján a megismerés körében szemlélést és gondolkodást, a cselekvés terén ösztönt és akaratot különböztetünk meg. Mind ezek ismét új különbségeket és ellentéteket foglalnak magokban.

Az öntudat fejlődésének feltéte Fichte szerint, mint említém, az, hogy az öntudat alanya, az én, tetteleg jelenkezzék. Erre nézve, mond Fichte, a tetteleges megjelenést és ennek tudását különböztetjük meg. A jelenetek felfogása a szemlélés, értományének tisztába hozása a gondolkodás.

A szemlélésben továbbá megkülönböztetjük, ugymond Fichte, a tartalmat, vagyis azt, a mi közvetlenül adva van és mit érzéki benyomásnak nevezünk, az egyetemes és szükséges alaktól, melyben ama tartalom jelenkezik. Minthogy az érzéki benyomás önkénytelenül támad, és az öntudatra rátolja magát, ennél fogva azt véljük, hogy külső valóságtól van adva.

A jeleneteknek egyetemes és szükséges alakjai az idő és tér. Ezekre vonatkozólag Fichte nézete különbözik Kant nézetétől. Kant szerint az érzéki jelenetek különfélesége az érzéki benyomás által van adva, azonban reánk nézve csak úgy válik valóságos tárgygyá, ha a tér és idő alanyi alakját ölti magára, azért is az érzéki tárgy csak alanyi alakba öltöztetve azaz mint jelenet lép öntudatunk elé: ebbe helyezé Kant a tárgyak eszmeiségét — Idealitát —. Ennél magasabb álláspontra emelkedett Fichte. Nézete szerint a tárgyak közvetlenül eszmeiek, az öntudat alanyának szüleményei. Az idő és tér Fichte nyilatkozata szerint a végett szükségesek, hogy az eszmei tárgyakat elhelyezhessük. Ugyanis a létrehozott tárgyakat az egymásután azaz idő által öntudatunk elé állítjuk; az egymásmellett vagyis tér által pedig elkülönítjük és összeszesszük. Halljuk Fichte szavait: „Kant erweist die Idealität der Objecte aus der vorausgesetzten Idealität der Zeit und des Raumes; wir erweisen umgekehrt die Idealität der Zeit und des Raumes aus der erwiesenen Idealität der Objecte. Er bedarf idealer Objecte, um Zeit und Raum zu füllen; wir bedürfen der Zeit und des Raumes, um die idealen Objecte stellen zu können.“ Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre. Tübingen 1802. Ugyanezen munkában így nyilatkozik: „Kant geht in der Kritik der reinen Vernunft von dem Reflexionspunkte aus, auf welchem Zeit, Raum und ein Mannigfaltiges der Anschauung gegeben in dem Ich und für das Ich schon vorhanden sind. Wir haben dieselben jetzt a priori deducirt, und nun sind sie im Ich vorhanden.“

VI.

A megismerést a gondolkodás viszi végbe. E megismerésben is érzéki és érzékfeletti tényező szerepel, ugymint: a képzelem és értelem. A képzelem a képzeteket bontja és fűzi;

Az értelem a maga elé állított tárgyakat saját egyetemes és szükséges határozmányainak vagyis kategóriáknak veti alá; ekkép azon tárgyakat törvényszerű szükségességükben fogja fel, és ez által a megismerés tartalmát a tudás alakjába öltözteti.

A szemlélés és gondolkodás közreműködése a jelenetek mindenségét szüli. A világegyetem a képzelemnek törvényszerű fejleménye; a természet törvényeit az értelemnek törvényei alapítják. Az összes természetet élőnek kell gondolnunk, mert azt élő tevékenység által hozzuk létre.

Fichtének a cselekvés körére vonatkozó fejtegetését mint czélomhoz nem tartozót e helyen elmellőzöm.

VII.

Az előadottak a szemlélődő észnek tulságra ragadtatását nyilvánítják. Hogy a szellem korlátain áttörhessen Fichte, a külvilágot tagadja. A szellem a mindenség, alkotván ama világot, mely tudásának körében fekszik; alkotja pedig csak azért, hogy szabadságát nyilvánítsa. A szellem nem ismer el más hatalmat maga felett mint az erkölcsiség eszméjét, mely feltétlen követelményt — Postulat — fejez ki.

Ámbár független a szellem Fichte szempontjából tekintve, de függetlensége nincsen biztosítva.

Fichte állítása szerint az előttünk ismert jelenetek mind az öntudat jelenetei; a jelenetek e körét az öntudatnak eredeti nyilatkozatából származtatja, és határozottan kimondja, hogy a feltevés, miszerint van lét a tudás körén kívül, alaptalan. De ha megengedjük is, hogy a tudás köre teszi reánk nézve a jelenetek világát, s hogy abból ki nem léphetünk, még sincs eldöntve azon kérdés: vajjon ama kör teszi-e valóban a létezők mindenségét? nincs-e rajta kívül olyan létező, melynek teljes felfogására nem vagyunk képesítve? Feltéve továbbá, de meg nem engedve, hogy a jelenetek mindenségét az öntudat alanyából, az ugynevezett énből lehet származtatni, nincsen bebizonyítva, hogy az öntudat alanya az egyetlen és szükségkép létező.

De az öntudat alanya a tudás körén belül nem független. Ámbár annak lényege az egység, még sem jöhet valóságos öntudatra Fichte elismerése szerint is a nélkül, hogy

az egység az érzéki és érzékfeletti világ közti ellentétre szakadna, mely ellentétből az öntudat alanya ki nem vergődik. Maga e bölcész kénytelen elismerni, hogy a szellem magasabb tevékenységének fejlődése a fennálló érzéki világtól mint feltételtől függ; ezen világot az ész céljainak tartozunk ugyan alávetni, de nem vagyunk képesek megsemmisíteni.

Fichte későbbi munkáiban alapnézetének vallásos színezetet adott az által, hogy az öntudat alanyának egyszerű lényegét a szellemek közös lényegének állítá és Istennek nevezé.

VIII.

Schelling más uton indult a tudás rejtélyének megoldására. Bölcelete mint önálló rendszer legelőször e című folyóiratban jelent meg „Zeitschrift für die speculative Physik, Jena und Leipzig 1800—1801“. A mit azelőtt irt Schelling, az utóbb teljesen átalakítva lön általa. Az 1806-ik évtől kezdve Schelling munkái a mysticismus felé hajlást mutatnak; ezeket tehát nem veszem számba.

Schelling oda nyilatkozik, hogy az ugynevezett énből kiinduló gondolkodás csak véges; mert minden kizárólagos álláspontnak ellenébe egy másikat lehet felállítani.

A bölcészetnek, így szól továbbá, nem szabad elutasítania azon követelményt, hogy a létnek megismerését tekintse feladatául. Legfőbb tárgya a bölcészetnek a feltétlen — das Absolute, Unbedingte, — azon lét, mely önmagától van, s melytől minden más létező ered.

Igaz, hogy a létnek e kutfejéhez nem emelkedhetünk, ha a lét és tudás mint egymást kizáró fogalmak állanak szemközt egymással. De az említett fogalmak szétválasztását csak az emberi reflexio teszi, mely a végesség határai közt csak ellentéteket fog fel.

Hogy a végesség határain áttörhessünk, ugymond Schelling, kell hogy a legfőbb létet legfőbb észnek ismerjük el. Ezen elismerés szorosan be nem bizonyítható, mert a tudásnak kiinduló pontját képezi, tehát mélyebb alapból meg nem fejthető. Azon nézetre, hogy a legfőbb lét egyszersmind

a legfőbb gondolkodás, csak értelmi szemlélés — *intellectuelle Anschauung* — útján lehet emelkedni.

A bölcsezet feladata, mond Schelling, a legfőbb létnek eszméjét, mely lényünk belsejébe van oltva, tisztába hozni. Lássuk Schellingnek értelmi szemlélését.

IX.

A legfőbb lét Schelling nyilatkozata szerint legközelebb tekintve nem egyéb mint tiszta azonság — *Identität* — ; mert mint legelső minden gondolható ellentétén és határozottságon fölül áll. Hogy a legfőbb létet a tiszta azonság jellemzi legközelebb, e nyilatkozat Schelling észbuvárlatában többnyire legelül fordul elő, úgy hogy arról azonság rendszerének nevezték bölcséletét.

A legfőbb léttel egyesülve van örökkévaló módon a tudás alakja, az önszemlélés, az önmegismerés — *Selbstanschauung*, *Selbsterkenntnis* —, mely által a feltétlen lény rejtélyes belsejét önmaga előtt tárja fel. Ezen önszemlélés következtében a feltétlen lény alany és tárgy egyszersmind — *Subject-Object* —.

Erről Schelling így szól: „*Die reine Absolutheit ist nothwendig reine Identität, aber die absolute Form dieser Identität ist, sich selbst auf ewige Weise Subject und Object zu sein. Nicht das Subjective oder Objective in diesem Erkenntnissact, als solches, ist die Absolutheit, sondern das, was von beiden das gleiche Wesen ist, und was eben deswegen durch keine Differenz getrübt ist.*“ *Das academische Studium* 1803.

Az által, hogy a feltétlen lény önmagát tárgyilagositja azaz tárggyá teszi, kinyilatkoztatja azon végtelen teljességet, melyet magában foglal. Ekkép az egység mindenséggé fejlődik; de ezen egység és mindenség úgy függnek egybe, hogy az egyik ugyanaz, a mi a másik.

Az örökkévaló önszemlélés az eszmék világát szüli.

Az által, hogy a tiszta azonság alany-tárggyá fejlődik, a végtelenség a végességben, az egyetemesség a különöességben tükrödzik. Mindegyik eszme — *Idee* — a feltétlen lényt ábrázolja, csak hogy azt határozott alakban terjeszti elő. Az

eszmék mind csak egy eszmét tesznek; életök és valóságuk a feltétlen lény egységében foglaltatik; elválva az egységtől az eszmék a valótlan jeleneteknek esnek martalécul.

Ha már, mint láttuk, a legfőbb létben nincsen helye az egység és mindenség közti ellentétnek, úgy abból ki van zárva a többi ellentét is, melyeket a reflexio szokott felhozni, ki van tehát zárva a végtelenség és végesség, az egyetemes-ség és különösség, a lényeg és alak, a fogalom és valóság közti ellentét.

A tiszta azonság a legfőbb létet vagyis feltétlen lényt csak nemlegesen jellemzi; fogalmának igenleges érteményét ellenben az teszi, hogy a legfőbb lét az eszmék eszméje — Idee der Ideen —.

X.

Az eszmetant Schelling előszeretettel fejtegeti minden dolgozatában, legvilágosabban mégis a „Neue Zeitschrift für die speculative Physik“, továbbá „Philosophie und Religion“ című munkájában.

A természet és szellem fogalmainak lehozása Schelling dolgozataiban sokféleképp fordul elő, azonban az eltérések a dolog lényegét nem illetik.

Fönnebb említém, hogy Schelling nézete szerint a legfőbb létben az alany és tárgy, a lényeg és alak, a fogalom és valóság elválhatlan egységet képeznek. A feltétlen lény tehát csak úgy nyilatkoztathatja ki magát, ha az, a mi benne egy működést képez, két működésben jelenkezik. E két működés abból áll, hogy egyfelől a lényeg az alakba megy át és azt fejleszti, másfelől az alak a lényegbe tér vissza fejlesztőleg.

Erre nézve a feltétlen lény kinyilatkoztatásának két nagy eredménye szemlélhető, ugymint a természet és a szellem. A természet a lényegnek átváltozása alakká; a szellem az alaknak visszavezetése a lényegbe.

Minthogy mind a természet, mind a szellem a feltétlen lényt terjeszti elő, csak hogy különböző jelenésmódon, ennél fogva mindegyik az alany és tárgy, a lényeg és alak, a fogalom és valóság egységét foglalja magában. Csak viszonylagosan — relative — viseli a természet a tárgyilagosságot, kül-

sőség és alakiség bélyegét, valamint a szellem csak egybevetve a természettel tünteti ki az alanyiság, bensőség és eszmeiség — Idealitát — kiváló tulajdonságait. Egyébiránt mind a kettő magában foglalja az elősorolt ellentéteket. Mindegyik tökéletes egységet ábrázol.

Igy állván a dolog, valamint a természetben, úgy a szellem körében is, a feltétlen lénynek két nagy kinyilatkoztatási működése fordul elő, ugymint egyfelől a lényeg az alakba megy át fejlesztőleg, másfelől az alak a lényegbe tér vissza és azt fejleszti. Ezen átmenet és fejlődés mind a természet mind a szellem országában véghetetlenig terjed.

XI.

Álljunk meg kissé e helyen, és vessük egybe Fichte és Schelling alapnézetét.

Maga Schelling nevezi rendszerét tárgyilagos idealismusnak, mely Fichte rendszerétől mint alanyi idealismustól az által különbözik, hogy ezen alanyi idealismus az ént tartja mindenségnek, a tárgyilagos idealismus pedig a mindenséget tekinti énnnek. Továbbá Schelling nyíltan vallja, hogy ő csak az ugynevezett énnnek fogalmát vitte át a feltétlen lényre. Szavai ezek: „Was wir hier als nothwendig ewige und erste Form, als absolutes Erkennen ausdrücken, ist dasselbe, was im Idealismus als absolutes Ich bezeichnet worden ist. Dem idealismus der Wissenschaftslehre — Fichte munkája — fehlt es allein an der Reflexion auf die Einheit dieser Form mit dem Absolutum selbst.“ Neue Zeitschrift für die speculative Physik 1802.

Egyébiránt a két bölcsész közt felötlő a rokonság. Mind a kettő világnézetének élére olyan egyszerű lényt állít, melynek nincs más közvetlen tulajdonsága mint az egyenlőség önmagával, a tiszta azonság.

Továbbá ezen egyszerű lény mind a két világnézetben önszemléléssel, öntudattal mint benszült alakkal bir. Ezen eredeti önszemlélésnek tökéletes képmása az emberi ész, mely önmagáról gondolkodik.

Mind Fichte mind Schelling világnézetében a legfőbb ény oly módon nyilatkoztatja ki magát, hogy az eredeti

egység két nagy félre, ugymint a természet és szellem vilá-
gára szakad. Ezen elválás az egymással szemközt álló jele-
netek körében, tudniillik a természet és szellem országában
szakadatlanul foly. Az egység ellentétekre megy folyvást át,
az ellentétek ismét az egységbe folynak vissza.

Igaza van tehát Schellingnek, midőn oda nyilatkozik,
hogy eltért Fichtének világnézetétől az által, miszerint az
öntudatnak alakjait, melyeket Fichte az ugynevezett énből
fejlesztett, a feltétlen lényre — das Absolute — vitte át. Vala-
mint az egyéni öntudatnak nyilatkozatai, mond Schelling, az
érzéki és érzékfeletti világ, úgy a feltétlen lénynek kinyilat-
koztatásai a természet és szellem országa.

Mind ezek daczára nagy a különbség Fichte és Schelling
világnézete közt, mi kiviláglik, ha azon viszonyt tekintjük,
melyben Fichte énje és Schelling feltétlen lénye a külvilág-
gal áll. Fichte szerint a jelenetek összesége, mit külvilágnak
nevezünk, csak korlátja vagy legfőbb eszköze az énnak és
tevékenységének; Schelling ellenben gáncsolja azon nézetet,
mely a szellemet a világegyetem középpontjává teszi, sőt
nyíltan kimondja, hogy a természet egyenlő születésű a
szellemmel, ez utóbbi csak magasabb hatvány, és a termé-
szettől nem lényegre, hanem egyedül fejlődésfokra nézve kü-
lönbözik.

XII.

Lássuk már, mikép fejleszti Schelling a természetet és
szellemet.

Schelling nézete szerint, mint említém, alany és tárgy,
lényeg és alak egyesülve vannak mind a természetben, mind
a szellemenben, csak hogy a természet kiválólag tárgyilagos,
a szellem pedig alanyi jellemű.

Mind a kettőben a fejlődés akkép történik, hogy az
alany a tárgyba, a lényeg az alakba megy át, de ismét visz-
szatér magába, és magasabb fejlődésfokot azaz hatványt tűn-
tet elő.

A természet országában Schelling szerint három fő hat-
vány fordul elő, ugymint a nehézség — Schwere —, a vilá-
gosság és a szerves élet.

A legalsóbb állást a szórványos tömeg vagyis anyag foglalja el, melyben a lényeg majdnem egészen átváltozott alakká.

Az átváltozás a tér alakjában éri el végletét, mely puszta kiterjedést, meddő külsőséget ábrázol. E tétlen létel szemközt az idő lép fel, mely a lét fönállásának közönységét nem türvén, a létet folytonos fejlődésre, változásra készíti.

A tér és idő egyesülése által a mozgás keletkezik, minél fogva a testi világ alakul. E világ szétszórt tömegeit a nehézség-erő tartja összeköttetésben.

A nehézség-erő a testi világot csak külsőleg foglalja egységbe. A természetben a többségnek egységbe, az alaknak lényegbe való visszatérését a nehézség-erőnél magasabb hatvány, a világosság eszközli, mely a természetnek alanyi, eszmei tényezőjét tünteti ki, valamint a nehézség-erő a tárgyilag os elemnek képviselője.

A világosság az egységet juttatja uralkodásra, hatalma alá hajtván a szétszórt tömeget, és azt az erőszeti folyamat — dynamischer Process — által szünteleni tevékenységre serkentvén.

Az erőszeti folyamat nyilatkozatai : a delejesség, villanyosság és a vegyfolyam.

A delejesség az egyes testeket ellentétekre szakasztja; a villanyosság az ellentéteket az eredeti egységre vezeti vissza; a vegyfolyam a delejesség és villanyosság közreműködése által szünteleni átalakulást hoz létre a természet országában.

A legmagasabb hatványt a természet körében a szerves élet képezi, mely az alany és tárgy, a lényeg és alak teljes egyesülését tünteti ki.

A szerves élet fejlődés fukai : a növényi, állati és emberi élet.

Nem időzőm e tárgynál, hanem a szellemi élet fejtegetésére térek át.

XIII.

Schelling nézete szerint a szellemi életben a lényeg átváltozását alakká a megismerés viszi végbe.

A megismerésben is, mond Schelling, a legfőbb létnek két tényezője, ugymint az alany és tárgy, a lényeg és alak, a fogalom és valóság foglaltatik.

A tárgyilagos tényezőt a szemlélés — Anschauung — terjeszti elő: e szemlélésben a szellem a jelenetbe van elmerülve.

A szemléléssel szemközt a gondolkodás, mint a megismerésnek alanyi tényezője, a jelenetek alakjait egyetemileg érvényes és szükségkép való fogalmakká változtatja át, fel-fogván a jeleneteknek lényegét, az igazi létet.

A megismerés körében, a tudás birodalmában, a szükségesség — Nothwendigkeit — uralkodik úgy, hogy annak alárendelve van a szabadság. E birodalomban az eszmeiség — Idealität — a törvényszerűségben fekszik.

Az alaknak visszatérése a lényegbe a cselekvés terén megy végbe, melyen a szabadság a szükségesség korlátjait lerontja, minél fogva az eszmei világ eredeti fényében jelenkezik.

Elmellözve Schellingnek erkölcs-tani és művészeti fejtegetéseit, azon feladatot érintem röviden, melyet Schelling e kérdésbe foglalt: miért van egyáltalában jelenet?

A legfőbb lét mivoltában, így szól Schelling, nem foglaltatik ok arra, hogy azon lét a végtelenségből kilépve véges jelenetté váljék. Önszemlélésében a feltétlen lény a létnek teljét foglalja magában, de csak eszmék alakjában, melyeknek teremtő ereje csak eszméket hoz létre véghetetlenig, nem pedig szemlélhető és tűnékeny jeleneteket.

Mindamellett a tapasztalás arról értesít, hogy valóban vannak jelenetek. A természet és szellem közti különbség nyilván mutat arra, hogy a jelenetek világa tetteleg fennáll. Mikép keletkezett e világ?

Az eszmék csak a feltétlen lényben bírnak valóságos étellel; elválva a végtelen létől a végességnek, az eredet és enyészet váltakozásának, tehát az esetékes létnek esnek mar-

talékul. Következőleg a jelenetek világa csak az által értelmezhető, hogy az eszmék a feltétlen lénytől elváltak, eltávoztak — Abfall der Ideen —.

Az eszmék elválásának lehetsége abban fekszik, hogy mindegyik eszme magában véve sajátosságos egészet ábrázol, például a világosság, élet, igazság, szépség, jóság. A tetteges elszakadás, mond Schelling, a szabadság tette — Akt der Freiheit —.

E szerint a jelenetek világa csak látszat és pusztá árnyképe azon eredeti eszme-világnak, mely a feltétlen lényben igazán létezik. E tárgyat Schelling „Zeitschrift für die speculative Physik,” továbbá „Bruno” és „Philosophie und Religion” című munkáiban tisztán fejtegeti. A legutóbb említett munkájában így szól: „Von absoluten zum Wirklichen giebt es keinen stetigen Uebergang, der Ursprung der Sinnenwelt ist nur als ein vollkommenes Abbrechen von der Absolutheit durch einen Sprung denkbar. Sollte die Philosophie das Entstehen der wirklichen Dinge auf positive Art aus dem Absoluten herleiten können, so müsste in diesem ihr positiver Grund liegen, aber in Gott liegt nur der Grund der Ideen, und auch die Ideen produciren unmittelbar nur wieder Ideen. Das absolute ist das einzig Reale; die endlichen Dinge dagegen sind nicht real; ihr Grund kann daher nur in einer Entfernung, einem Abfall von dem Absoluten liegen.” Philosophie und Religion. Tübingen 1804.

XIV.

Schelling, mint láttuk, a tiszta azonságból indult ki, és abból törekedett a létnek minden alakjait származtatni.

Nem nagy fáradságba kerül a teljes azonság fogalmát a gondolkodás élére állítani; de szövevényes feladat a fogalom köréből a valóság terére átlépni. Az egyszerű létnek közönyös nyugalomban a legcsekélyebb indok sem mutatkozik mozgalomra és fejlődésre.

Át nem láthatni, miért nem éri be a feltétlen lét önmagával mindenkorra. Alaptalan feltevés tehát legelőbb is az, hogy a tiszta azonsággal együtt jár a tudás alakja, az önszemlélés, melyben a létnek összes alakjai és ellentétei rejlnek.

De ha felteszszük is a tiszta azonságról, hogy az énnak alakjával, az önszemléléssel bir, új feltevés kívántatik arra, hogy az egyszerű önszemlélés magát a jelenetek mindenségévé változtassa át.

Nyilvános, hogy Schelling világnézetének nincsen szilárd alapja. E hiányt nem pótolja ki a természet és szellem alakulásának lángeszű felfogása, mely önkényes feltevésből kiindulva nem egyébre mint valótlan elmeszüleményre vezet. Átlátta azt Schelling is, minélfogva oda nyilatkozott, hogy a természet és szellem csak annyiban birnak valósággal, a mennyiben a feltétlen lényben foglalt eszméket fejeznek ki, ezektől elválva lényegtelenek és valótlanok. E szerint Schelling úgy, mint Fichte, csak az eredeti egységben látja az igazat; a különbségek és ellentétek országa tünékeny látszat.

Bár Schelling úgy vélekedett, hogy Fichte álláspontjával szemközt foglalt helyet, mindazáltal ugyanazon világnézetre jött, mely világtagadás — akosmizmus — név alatt ismeretes.

XV.

Hegel is a gondolat és lét azonságát vette álláspontul; de a bölcsészeti fogalmakat nem Schellingféle értelmi szemléléssel, hanem a módszeres gondolkodás útján fejtegette.

Bölcsészeti nézetei szoros összefüggésben és szabatosan előadva foglaltatnak e czimű munkájában „Encyclopaedie der philosophischen Wissenschaften. Heidelberg 1817.” E munkát Hegel átdolgozva adta ki 1827-ik évben, és újra 1830-ban. — Egyéb munkái: System der Wissenschaft. Erster Theil. Phoenomenologie des Geistes. Bamberg és Würzburg 1807. Wissenschaft der Logik. Nürnberg 1812—16. Grundlinien der Philosophie des Rechtes. Berlin 1821. Halála után hivei által kiadott munkái: Philosophische Abhandlungen. Berlin 1832. Aesthetik. Berlin 1835. Geschichte der Philosophie. Berlin 1833—1836. Vorlesungen über die Philosophie der Religion. Berlin 1840. — E helyen az encyclopaediát veszem tekintetbe.

Az encyclopaedia bevezetésében Hegel a bölcsészeti

vagyis szemlélődési gondolkodást — das philosophische oder speculative Denken — értelmezi.

A szemlélődésnek feltéte a tapasztalás, de ez sem tartalomra, sem alakra nézve ki nem elégíti az észet.

A tapasztalás körében, mond Hegel, szabadság, szellem, Isten, nem fordulnak elő.

De a tapasztalás alak tekintetében sem elégíti ki az észet; mert a tapasztalás adott tárgyakat, tehát feltétesen létezőket és végeseket terjeszt elő; e tárgyaknak létét és határozmányainak — Bestimmungenen — szükségességét nem tudja igazolni; ennél fogva a tapasztalásban a szükségesség alakja hiányzik.

A tapasztalásnál magasabb állást foglal el a bölcsészeti gondolkodás, a szemlélődés. A gondolkodásnak e neme egyfelől a jelenetek lényegének eszméjére emelkedik, mely eszme a feltétlen lény — das Absolute — az Isten; másfelől azon eszméből a jeleneteket előleges szükségességgel — apriorische Nothwendigkeiten — keletkezteti, olynemű szükségességgel, miszerint ama jelenetek a feltétlen lényre vannak alapítva és abból fejlesztve. Encyclopaedie II. Ausg. §. 12.

A tudomány az eszmének előadása. Tartalma: először az eszme magában véve; másodszor az eszme másképlétében vagyis a külsőség alakjában; harmadszor a külsőségből önmagába visszafordult eszme. Az első a feltétlen lény, mikép örök lényege szerint van, és a világot megelőzi; a második a természet; a harmadik a szellem. E három mozzanat vagyis fejlődésfok szerves egészet, tudományi rendszert alkot. Encycl. §. 14—19.

XVI.

A logika Hegel szerint az eszmét magában véve tekinti. Az eszme vagyis feltétlen lény, mond Hegel, önmagával azonos gondolkodásnak mutatja magát.

A gondolkodás a jelenetek egyetemes lényegét, a tiszta eszmét foglalja magában, vagy határozottabban szólva a jelenetek lényegét teszi.

A gondolkodásnak alakjai, határozmányai, szóval kategóriái vannak, melyek a jelenetek lényegének felelnek meg.

Midőn tehát a gondolkodás önmagából fejleszti a kategoriákat, a tiszta gondolatokat, ezek által a jeleneteket ismeri meg, és pedig lényegök és szükségességük szerint.

A feladat az : hogy a gondolkodás olyan kategoriából induljon ki, melyből a többieket belső szükségességgel fejleszthesse. E feladat megoldása a gondolkodás alakjára, a módszerre vezet.

Hegel nézete szerint a gondolkodásnak alakra nézve három oldala, mozzanata van, ugymint az elvont, vitatkozási és szemlélődési mozzanat — Moment —.

Az első az elvont, értelmi gondolkodás, mely a határozmányokat megkülönbözteti és e különbségeket valóban fennállóknak tekinti. A második a vitatkozási gondolkodás — das dialectische Denken —, mely a fennálló határozmányokban mint elvont, egyoldalú különbségekben ellenmondást — Widerspruch — fedez fel, minélfogva a határozmány önmagát tagadja és ellenkezőjébe megy át. A harmadik a szemlélődési gondolkodás, mely az egymást tagadó és egymásba átmenő határozmányok egységét, az igenlegest, ténylegest — das Positive — emeli ki. E három mozzanat minden igaz gondolatnak tényezője.

Ebből láthatni, hogy tulajdonkép a vitatkozási mozzanat, a Hegel által ugynevezett ellenmondás indítja meg a gondolatok fejlődését, a szemlélődő mozzanat pedig az eredményt, a felfedezett igazságot — Wahrheit — emeli ki.

A vitatkozási mozzanat jelentékenységéről Hegel így szól : „Das dialectische macht die bewegende Seele des Fortgehens aus, und ist das Princip, wodurch allein immanenter Zusammenhang und Nothwendigkeit in den Inhalt der Wissenschaft kommt, so wie in ihm überhaupt die wahrhafte nicht äusserliche Erhebung über das Endliche liegt.“ Encyclop. II. Ausg. §. 81.

E három mozzanat szerint a gondolkodás határozmányai vagyis a kategoriák három osztályt képeznek : az első a létnek — Sein —, a második a lényegnek — Wesen —, a harmadik a fogalomnak — Begriff — határozmányait foglalja magában.

Hegel nyilatkozata szerint a gondolkodás határozmányai

— Denkbestimmung — mindannyi meghatározásai — Definitionen — a feltétlen lénynak, az Istennek. Encycl. §. 85.

XVII.

A kezdetet a tiszta lét — das reine Sein — teszi; mert valamint tiszta gondolat, úgy határozatlanság és egyszerű közvetlenség is; már pedig a kezdet csak valami közvetlen és határozatlan lehet. Encycl. §. 86.

Az elvont, tiszta lét ellenmondást foglal magában; mert a tiszta lét tulajdonkép ugyanaz, a mi megfordítva a nem-lét, a tiszta semmi; ekkép a tiszta lét ellenkezőjébe megy át. E vitatkozás a szemlélődési gondolkodásnak azon eredményére vezet, hogy a tiszta létnek és tiszta semminek igaza mindkettőnek egysége, tudniillik a létesülés — das Werden —, a szüntelen máskép létébe átmenő határozott lét — das Dasein —. Ekkép a tiszta létnek gondolata a létezőnek gondolatához vezetett. Encycl. §. 86—90.

Láttuk, hogy a tiszta lét határozatlansága a létesülés közbejöttével a határozott léthez, a létezőhöz vezetett. A lét határozottságából a minőség, mennyiség és mérték — das Maas — fejlődnek.

A határozott létnek minősége — Qualität — van, minél fogva mind magára, mind másra nézve valami; ez annyit tesz, hogy magában véve határozott egységet képez és mással vonatkozásban van.

Minden egyes lét-alak folyvást átmegy másokba úgy, hogy az alakoknak véghetetlen sora keletkezik; ezen átalakulás daczára, az egyes létező önmagával egyenlő marad — Fürsichsein —. Ekkép a lét a minőségről a mennyiségre emelkedett. A mennyiség kül és belterjre — extensive und intensive Grösse — szakad; a belterj a fok — der Grad —.

A minőség és mennyiség egysége a mérték határozománya. A mérés az összetett mennyiségeket egyszerű mennyiségre vezeti vissza; e folyamat arra mutat, hogy az összetett mennyiség az egyszerű mennyiséggel egyenlő, hogy tehát az eredeti egyenlőség közvetítve van; e közvetítés a lényeg gondolatára vezet.

XVIII.

A lényeg közvetített lét, mely csak annyiban vonatkozik magára, a mennyiben másra vonatkozik.

A lényeg három mozzanat szerint gondolható: mint a létezés alapja — Grund der Existenz —, mint jelenet — Erscheinung —, s mint valóság, tettelegesség — Wirklichkeit —

Mint a létezés alapja a lényeg azonság és különbség. egyszersmind. A lényeg mint eredeti azonság különbségben nyilvánítja magát; ez annyit tesz, hogy a lényeg jelenkezik — das Wesen erscheint —.

A lényeg és jelenet közt háromféle viszony van, úgy mint: az egész és a részek, az erő és a nyilatkozat — Aeusserung —, a belsőség és külsőség közti viszony. Valamint a lényeg a jelenet által az, a mi, és viszont: úgy ezen igazság az említett három viszonyról is áll.

A belsőség és külsőség egysége a valóság, tettelegesség — Wirklichkeit —. A valóságos azaz tetteleges létnek nyilatkozata az erély — Energie —.

Ha a valóságnak csak egyik oldalát, a lényegét tekintjük, úgy az elvont lehetőség gondolatára jövünk. Ennek ellenében a valóságos lehetőség abban fekszik, hogy a belsőség közvetlenül átmegy a külsőségbe és viszont; ezen átmenet a tevékenység — Thätigkeit —, a lénynek tettelegesítése — Bethätigung —. Ha megvannak a feltételek, úgy a lénynek valósulnia kell. Az ekkép fejlődött valóság a szükségesség — Nothwendigkeit —.

A szükségesség határozmányából három viszony keletkezik, egymint: az állag és eseték — Substanz und Accidenz —, az ok és okozat, a hatás és visszahatás. A szükségességnek igazsága — Wahrheit —, mond Hegel, a szabadság; az állagnak igazsága a fogalom — Begriff —.

XIX.

A fogalom a lét és lényeg egysége, a feltétlen lénynek teljes létalakja. A feltétlen lény fogalommá az által válik, hogy önmagának jelenti ki magát.

A fogalomnak fejlődésfokai: az elvont vagyis alanyi fo-

galom — subjectiver Begriff —, a tárgy — Object — és az eszme — Idee —.

Az alanyi fogalomnak mozzanatai : az egyetemes, különös és egyes. E mozzanatoknak egymásra való vonatkozását az ítélet és következtetés terjesztik elő.

Az ítélet közvetlenül azt fejezi ki, hogy az egyes valami egyetemes. Minden lény Hegel állítása szerint ítélet, azaz olyan egyes, mely magában véve egyetemes.

A fogalom és ítélet egysége a következtetés. Ezen következtetés azért fogalom, mert egyszerű azonságot fejez ki; ítélet pedig annyiban, a mennyiben határozmányainak különbsége van kiemelve. A következtetés Hegel szerint az észlegesség — Vernünftigkeit —, és az igazságnak lényeges alapja. Minden, ugymond Hegel, következtetés — Alles ist ein Schluss —. Encycl. §. 181.

A következtetés folyamata által a fogalom valósítja magát : a valósított fogalom a tárgy. A fogalomról egyáltalában és különösen a következtetésről való átmenetet a tárgyra, Hegel terjedelmesen értelmezi. Encycl. §. 193.

A tárgynak Hegel szerint háromféle létalakja van, ugymint : a géplegesség, vegylegesség és céltevékenység — Mechanismus, Chemismus, Teleologie —.

A tárgyban legelőbb a fogalom határozottsága mint külsőség mutatkozik; erre nézve a tárgy valami összetett, azaz halmaz — Aggregat —; más tárgyra hatása pedig csak külső vonatkozás : ezen lét-alak a géplegesség.

A vegylegesség a különbözőknek egymásra való hatása. A vegyfolyamban egyfelől a különböző tárgyak külsőknek és egymásra nézve önállóknak jelenkeznek, másfelől ama tárgyak közvetlensége és önállósága a vegyfolyam által lerontatik. Ekkép a fogalom mint tárgy külsőségét megszüntetvén, szabaddá teszi magát : e szabad fogalom a cél.

A vég ok azaz cél és a ható ok közti különbség, ugymond Hegel, fő jelentékenységgel bír. A ható ok a vak szükségességhez tartozik, minélfogva másba megy át, és eredetiségét elveszti; ellenben a cél magában foglalván a határozottságot, vagyis azt, a mi a ható oknál másképlétnek jelenkezik, munkálkodásában nem megy át másba, hanem fentart.

ja magát, azaz önmagát létesíti úgy, hogy végig az marad, a mi kezdetben, eredetiségében vala, és ezen fentartás által a cél az igazi eredeti lét.

A valósított cél az alanyinak és tárgyilagossnak létesített egysége. Ezen egységben a tartalom és alak közti különbség meg van szüntetve, úgy, hogy a fogalom mint alaki tevékenység egyszersmind maga tartalma. A fogalomnak és tárgyilagosságnak igazsága az eszme.

XX.

Az eszme, Hegel nyilatkozata szerint, az igazság, önmagában és önmagáért véve; mert az igazság, ugymond, abban fekszik, hogy a tárgy megfelel a fogalomnak. Hegel szavai szerint azon meghatározás — Definition —, hogy a feltétlen lény az eszme, maga is feltétlen. Encycl. §. 214.

Az eszme lényegileg folyamat — Process —: e folyamatban az eszme közvetlenül véve az élet.

Az élet lényegileg élő, és közvetlensége szerint egyes élő jelent. A nemi folyamatban — Process der Gattung — az élet megszabadítja magát az egyes élet alakjától, és önmagáért létező szabad nemmé válik. Az egyes élet halála, mond Hegel, a szellemnek keletkezése. Encycl. §. 222.

Az eszme önmagáért szabadon létezik, a mennyiben lételenek eleméül az egyetemességet foglalja magában, vagy más szavakkal, a mennyiben maga a tárgy a fogalom, tehát az eszme önmagát teszi tárggyul. E folyamatban az alanyiség és tárgyilagosság egyoldalusága megszüntetik.

Az eszme az alany egyoldaluságát az által szünteti meg, hogy a főálló világot az alanyi gondolkodásba veszi fel, s ekkép az alanyiséget a tárgyilagossággal mint valószínű tartalommal tölti be: ez az eszmének elméleti tevékenysége, szóval a megismerés.

E tevékenységgel ellenkező irányt követ az eszme, midőn a tárgyilagosság egyoldaluságát az által szünteti meg, hogy céljai szerint határozza meg a főálló világot: ez az eszmének gyakorlati tevékenysége, vagyis az akarat cselekvés.

Az akarat mint valami véges, felteszi a jónak célját

mint alanyi eszmét és a tárgy önállóságát. E tevékenység végessége tehát ellenmondást foglal magában, minélfogva a jónak valósulása folyamatot képez. A jónak igazsága — Wahrheit — abban áll, hogy maga a tárgyilagosság világ az eszme, mely örökkévaló célul tüzi ki magát, és tevékenysége által valósulását eszközli. Ekkép az eszme az alanyiság és tárgyilagosság végességéből visszatér önmagába: ezen visszatért eszme a feltétlen eszme — die absolute Idee.

Hegel szerint a feltétlen eszme az alanyi és tárgyilagosságnak egysége, az eszmének fogalma, melynek maga az eszme szolgál tárggyul, olyan tárggyul, mely az összes határozományokat foglalja magában. Ezen egység a feltétlen igazság — Wahrheit —, az önmagáról gondolkodó eszme. Encycl. §. 236.

XXI.

Ez Hegelnek logikája, melyet, őszintén megvallom, csak nagyjában adtam elő, elhallgatván sok másodrendű kategóriát, és elmellőzvé az azon vitatkozási folyamatot, melyen keresztül vezeti Hegel az egyes kategóriákat.

Hegel encyclopaediája az eszmetanon kívül szemlélődési természettant és szellemtant ad elő — Philosophie der Natur und des Geistes.

A természettan, mint látszik, csak azért foglal helyet az encyclopaediában, mivel Hegelnek szándéka vala Schelling utmutatása szerint szemlélődési természettant szerkeszteni. E tanról kevés jót mondhatni, sőt meg kell vallani, hogy Hegelnek nézetei a természet jeleneteiről az újabb természetbúvárlat eredményeitől teljesen elütnek.

Mily alárendelt állást jelölt ki Hegel a természetnek, már kiviláglik a természet meghatározásából, melynél fogva a természet az eszmének, az észnek tökéletes ellentétét képezi. A természet Hegel nyilatkozata szerint az eszme a maga nemlegességében — Negativitát — tekintve, a mennyiben az eszme külsőséggé vált, mely a természetnek sajátlagos határozománya. Encycl. §. 247.

A természet, mond továbbá Hegel, tehetetlen arra, hogy

a fogalom határozmányaihoz hiv maradhasson, és azoknak megfelelőleg határozhassa meg alakitmányait. *Encycl.* §. 250.

E természettannál sokkal jelesebb Hegel szellemтана, mely figyelemre méltó gondolatokat foglal magában.

XXII.

Tekintsünk vissza Hegel logikájára, és fürkészzük ki annak alapgondolatát.

A feltétlen lény Hegel állítása szerint önmagával azonos gondolkodásnak nyilvánítja magát. A gondolkodás tiszta határozmányai, vagyis azon határozmányok, melyeket a gondolkodás szab magának, a feltétlen lény meghatározásai — *Definitionen* —. A tiszta gondolkodás önmagát meghatározván azaz megkülönböztetvén és közvetítvén, magát létté, lényeggé, állaggá, okká, czéllá, fogalommá teszi. A határozmányok összesége a feltétlen eszme, a feltétlen lény, az Isten, mikép örökkévaló lényege szerint létezik, s a természet és véges szellem keletkezését megelőzi. Mert a feltétlen eszme saját tevékenysége által magát természetté és szellemné fejleszti. Azért is a tiszta gondolatok vagyis a kategoriák nem csak a gondolkodás határozmányai, hanem egyszersmind a jelenetek lényegét teszik.

Az igazságot ugyan a tapasztalás is megismerteti; mert az eszme nem fekszik tul a jelenetek világán, hanem a tapasztalásnak összes — *concret* — tartalmában bennt foglaltatik, és annak egyetemességét, igazságát teszi: de a tapasztalásban nem fordul elő az eszme sajátlagos alakjában, hanem véges alakokban. A logika mint a tiszta gondolatok országa, az igazságot magában véve leplezetlenül terjeszti elő. Mert a logika az ész rendszere, vagyis a gondolkodás határozmányainak foglalatja, melyben az alanyiség és tárgyilagosság, a tartalom és alak közti különbségnek nincsen helye, hanem azokban az alany és tárgy, tartalom és alak egybevágnak. Már pedig az igazság a tartalomnak megegyezése önmagával azaz fogalmával, más szavakkal a fogalomnak megegyezése a valósággal.

Az előadottakból Hegel alapgondolata kiviláglik, mely röviden előadva annyit tesz: hogy a kategoriák összesége a

tiszta eszme, a feltétlen lény, az Isten örökkévaló lényege szerint, és ezen lényeg a jelenetek világának, a természetnek és véges szellemnek egyetemes lényege.

Lássuk most Hegelnek dialecticai módszerét vagyis azon eljárását, mely szerint a tiszta gondola tokat, a kategoriákat fejleszti.

A dialectica Hegel szerint abban fekszik, hogy a gondolatnak minden elvont alakja egyoldalúságánál fogva ellenmond magának és ellenkezőjébe megy át. Ez szintén egyoldalú levén, viszont az előbbire utal, úgy, hogy mind a kettő egyenlően igaztalannak nyilvánítja magát, és az igaznak egyedüli alakjául olyan egység lép elő, mely a szemközt álló egyoldalúságokat kiegyenlíti, és ezeket alrendű mozzanatokká szállítja alá. Ekkép a különbségekhez és ellentétekhez ragaszkodó értelemnek alakjai feloszlatnak, s érvényre jutnak az észnek alakjai, mely az ellentétben az egységet, és az egységben az ellentétet fogja fel. Erről Hegel így szól: „In der Einheit den Gegensatz und in dem Gegensatze die Einheit zu wissen, das ist das absolute Wissen, und die Wissenschaft ist dies, diese Einheit in ihrer ganzen Entwicklung durch sich selbst zu wissen.“ Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. S. 689.

E vitatkozási folyamat nem pusztá felfogása a gondolkodónak, hanem a létnek benszült önmozgalma és fejlődése; mert Hegel állítása szerint az eszme a jelenetek lényegét teszi; továbbá fölvül tűzé ki Hegel: hogy a gondolkodás és lét egy és ugyanaz. Hegel szavai ezek: „Die Aufgabe der Philosophie bestimmt sich dahin, die Einheit des Denkens und Seins, welche ihre Grundidee ist, selbst zum Gegenstande zu machen und sie zu begreifen, das ist, das Innerste der Nothwendigkeit, den Begriff zu erfassen.“ Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. S. 534—35.

XXIII.

Ismerjük már Hegel alapgondolatát és gondolkodási módszerét. Bocsátkozzunk most ezen új világnézet érvényének vizsgálatába.

A gondolkodás határozmányai, a kategoriák, mond He-

gel, a feltétlen lénynek valóságos meghatározásai — metaphysische Definitionen des Absoluten —. De a kategoriák mindegyik osztályában, ugymond Hegel, csak az első és harmadik kategória alkalmazható a feltétlen lényre, a második a véges lényeket illeti. Továbbá megjegyzi Hegel, hogy a meghatározás alakja alanyt és állitmányt kíván ugyan, de a vitatkozási folyamatban csak az állitmány körül forog a szó; azért is a meghatározás alakja és az alany fölösleges. *Encycl.* §. 85.

E nyilatkozatból legelőbb is azt értjük, hogy a kategoriák nem a mi gondolataink a feltétlen lényről, hanem azokból keletkezik a feltétlen lénynek eszméje. Hogy például világosítsam fel a dolgot, midőn azt mondom: a feltétlen lény a lét, lényeg, ok, cél stb. úgy látszik, mintha ezen ítéleteimnek kész fogalom szolgálna alapul a feltétlen lényről, és arra alkalmaznám az idézett kategoriákat mint állitmányokat. De e felfogás Hegel szerint téves; mert a fogalom a feltétlen lényről nem előzi meg a kategoriákat, hanem azok által szerezzük meg a fogalmat a feltétlen lényről; röviden szólva, a feltétlen lény a kategoriákból keletkezik és azoknak fejlődésével fejlődik.

A kategoriák összesége Hegel szerint a feltétlen lény az Isten. Ezen állítás arra mutat, hogy a feltétlen lény, az Isten, nem egyéb mint a gondolkodás tiszta határozmányainak rendszere, mely a vitatkozási folyamat útján, vagyis a gondolkodási tevés, ellentevés és összetevés — *thesis, antithesis, synthesis* — által jő létre.

De Hegel arra figyelmeztet, hogy a kategoriák mindegyik osztályában csak az első és harmadik határozmány fejezi ki a feltétlen lényt, a második pedig a véges lényekre szorítkozik, mert ez teszi az átmenetet az elsőől a harmadikhoz. E nyilatkozat, mint látszik, a vitatkozási módszer azon sajátságának felel meg, miszerint valamely határozmányt teszünk, ezt azután tagadjuk, azaz mást teszünk ellenébe, és ezen tagadásból az igenlegest, a ténylegest, mint igazat emeljük ki. Ezen értelmezésből, ha helyes, az következik, hogy a feltétlen lénynek határozmányai a véges lények határozmányainak közbenjárásával fejlődnek, vagy más szavakkal, hogy a

feltétlen lénynek fejlődését a véges lények eszközlik. E pantheistikai felfogás nem ellenkezik ugyan Hegel alapgondolatával, minthogy állítása szerint a feltétlen lény a jelenetek világának lényegét teszi; azonban nyomos ellenvetéseket támaszt.

Hegel nyilatkozata szerint a tiszta eszme vagyis a kategoriák rendszere a feltétlen lény, az Isten önmagában véve, a világ-előtti Isten. Már a világnak vagyis véges lényeknek keletkezése előtt, mi köze van az Istennek a világi lények tulajdonságaival, nem látjuk át.

Továbbá Hegel fönnebb említett megjegyzése szerint a kategoriák mindegyik osztályában csak az első és harmadik fejezi ki a feltétlen lényt, az Istent. De ha van érvénye a vitatkozási folyamatnak, úgy sem az első, sem a harmadik határozmány nem marad meg; mert az első a második rontja le, mely amaszt tagadja, a harmadik pedig szintén martalékul esik a vitatkozási folyamatnak. Ezt meggondolva elfogulatlanul azon ítéletre vezetettünk, hogy a feltétlen lény, az Isten, tulajdonkép a vitatkozási folyamat, a gondolkozási tevés, ellentetés és összetetés, melyből a kategoriák összesége, az ész rendszere, a világ-egyetem szerkezete keletkezik.

Különös figyelmet a lét kategoriája érdemel, melyből a vitatkozási folyamat kiindul.

Hogy a lét is a kategoriák közé tartozik, azt Hegelnek azon nyilatkozatából következtetjük, miszerint a lét minden határozmányával együtt, a feltétlen lény meghatározásának tekinthető. *Encycl.* §. 85.

A tiszta létről azt állítja Hegel, hogy $\text{én} = \text{én}$, hogy feltétlen különbözetlenség — Indifferenz —, azonság — Identitát —. E létből Hegel a vitatkozási folyamat utján a többi kategoriákat származtatja. Látni való, hogy Hegel a létet gondolkodási határozmánynak vagyis kategoriának tekinti; mert azt a vitatkozási folyamatnak veti alá, a létnek ellenébe a semmit állítván, és e két határozmányból a létesülés határozmányát keletkeztetvén.

Mind ezeket figyelembe véve, az elfogulatlan bíráló minden elmei habozás nélkül kimondhatja: Hogy Hegel szemlélődése valóban a gondolkodásból, nem a létből indul ki, s hogy logikájának tulajdonképi tárgya a gondolkodás, és pedig az

elvont, tisztán alaki gondolkodás, melynek módja a tevés, el-
lentevés és összetevés.

Fölvett tárgyamhoz nem tartozik szorosan a vitatkozási
módszer érvényét vizsgálni, azért azt e helyen elmellőzőm,
és csak azt kutatom, mi szolgál a vitatkozási folyamatnak
alanyul.

Hogy a kérdés alatti alanyt nem teszi a feltétlen lény,
azt Hegel is átlátta, sőt arra figyelmeztetett is. Nincs tehát
egyéb hátra, mint az emberi ész, melyről fel lehet tenni, hogy
az fejleszti a gondolkodás határozmányait, és azoknak alapján
ismeri meg a jelenetek világát, a természetet és szellemet.
Ha e feltevést tagadja Hegel, úgy oda kell nyilatkoznunk,
hogy a vitatkozási folyamat, a tiszta gondolkodás valóságos
alanyra fektetve nincsen, hogy tehát gondolkodás van gon-
dolkodó alany nélkül. E tekintetből véve Hegel világnézetét
feltétlen idealismusnak nevezték.

XXIV.

Hegel világnézete tagadhatlanul mély elmét és rend-
szeres gondolkodást tanusít. Egyébiránt Hegel világnézete
Fichte és Schelling nézetével sok tekintetben rokon.

Mind a három bölcseész a létezők eszmeiségét — Idea-
litát — védi, azt állítván, hogy a jelenetek világa az ész-
nek, a gondolkodásnak szüleménye, tehát lényegileg eszmei
— ideell —.

Mindegyik kiinduló pontul tiszta gondolatot, eredeti
egységet, teljes határozatlanságot tűz ki, ebből azután hatá-
rozmányokat fejleszt egymásutáni következésben úgy, hogy
ezekből tudományi rendszer alakul. Mindegyik a létezőket
előlegesen — a priori — szerkeszti.

Mindnyájan a véges emberi észnek elmélkedését a fel-
tétlen lénynek, az Istennek teremő gondolkodásával cseré-
lik fel.

A felhozott rokonság mellett, jelentékeny különbség
— Differenz — van a nevezett bölcseészek közt, mely sze-
münkbe ötlük, ha azon viszonyt tekintjük, mely az ál-
taluk kitűzött eredeti egység és a jelenetek világa közt
létezik,

Fichte én-je teljes elzárkozottságban létezik, reá nézve a külvilág nem egyéb mint az alanyi tevékenységnak korlátja; de ezen korlátot az alanyi ész állítja magával szemközt, hogy legyen képzelt világ.

Az alany és tárgy azonsága, melyből Schelling indul ki, már magában foglalja a külvilág alapját; de e külvilág, bár eszméket fejez ki, magában véve pusztá tünemény, valótlán látszat, melylyel semmi köze nincs a feltétlen lénynak, az Istennek, minthogy azon eszmék önkényt elváltak, elszakadtak tőle.

Hegel világnézete szerint a feltétlen lény, az isteni ész, a jelenetek világának lelke, minélfogva az Isten a világgal szoros egybefüggésben létezik és vele együtt fejlődik. E fejlődést a dialectica vagyis az eredeti egységben, azonságban foglalt ellentét elve indítja meg, és vezeti úgy, hogy a tiszta eszméből, az isteni eszből, a természet és szellem keletkezik.

Hegel azt tartotta magáról, hogy Schellingnek hiányos tudományi eljárását helyre igazította. Szavai e következők: „Die Schelling'sche Philosophie hat einen tiefen speculativen Inhalt, der, als Inhalt, der Inhalt ist, um den es nach der ganzen Geschichte der Philosophie, zu thun gewesen ist. Das Denken ist frei für sich, aber nicht abstract, sondern in sich concret; erfasst sich in sich als Welt, aber nicht als intellectuelle Welt, sondern als intellectuell wirkliche Welt. Der Mangel ist, dass diese Idee überhaupt und dann die Bestimmung dieser Idee, die Totalität dieser Bestimmungen, welche ideelle und natürliche Welt giebt, nicht als durch den Begriff in sich nothwendig gezeigt und entwickelt sind. Es fehlt dieser Form die Entwicklung, die das Logische ist und die Nothwendigkeit des Fortgangs. Die Idee ist die Wahrheit und alles Wahre ist Idee; das muss bewiesen werden und die Systematisirung der Idee zur Welt als nothwendige Enthüllung, Offenbarung muss gezeigt werden. Indem Schelling diese Seite nicht aufgefasst hat, so ist das Logische, das Denken vermisst.“ Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie.

Hegel világnézetében, úgy látszik, két feltétlen fordul elő, ugymint a feltétlen eszme, és a feltétlen szellem; az

előbbi a világ fejlődésének alapja, az utóbbi a legmagasabb fejlődésfok. Ugy látszik, hogy a feltétlen szellem is egyik mozzanata a vitatkozási folyamatnak, mert a feltétlen eszméből a természet közvetítésével fejlődik.

XXV.

Megismertettem Fichte, Schelling, Hegel nézetét a létezők eszmeiségéről; ezt a nevezett bölcsesek állítják ugyan, de egyoldalulag fogják fel, tudniillik egyedül a gondolkodás szempontjából. Mind a három bölcseész azon feltevésből indul ki, hogy a gondolat a léttel azonos; erre támaszkodva e bölcsesek a létezőknek valóságos lényegét tiszta gondolkodás utján törekszenek meghatározni.

Ezen elvont és egyoldalú idealismussal szemközt az ideal-realismus oda nyilatkozik: hogy a gondolat és lét, az eszme és jelenet nem azonosak, hanem öszhangzásban állanak; hogy tehát a gondolkodásnak eredeti törvényei a jelenetek világának törvényeivel megegyeznek. Ezen világnézetnek igazolását máskorra halasztom.

BEYTHE ISTVÁN ÉLETRAJZA.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

FABÓ ANDRÁS LEV. TAGTÓL.

Tekintetes Akadémia!

Aligha csalódom, hogy a szerencsét, e diszes körben széket foglalhatnom, a magyar protestantismus történelme körül tett némi buvárkodásomnak köszönhetem leginkább, s az által e testület részéről is bevallva látom azt, a mit egyéb-iránt valamennyi történetírónk, Istvánffyól Szalay László és Horváth Mihály társainkig, vagy, más téren, Czvittingertől